

وزارت علوم، تحقیقات فناوری
پژوهشکده امام خمینی و انقلاب اسلامی
وابسته به موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی (س)

پایان نامه تحصیلی برای دریافت درجه کارشناسی ارشد در رشته تاریخ انقلاب اسلامی

عنوان :

نقش دولت شریف امامی در رویارویی با انقلاب اسلامی

(۱۳۵۷/۸/۱۳ - ۱۳۵۷/۶/۵)

استاد راهنما :

جناب آقای دکتر اسماعیل حسن زاده

استاد مشاور:

جناب آقای دکتر حسن حضرتی

پژوهشگر :

محمد کاظم زنگنه

دی ۱۳۸۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به :

همسر فداکار و صبورم

تقدیر و تشکر :

شایسته است ، از زحمات بی دریغ جناب آقای دکتر اسماعیل حسن زاده استاد راهنما و جناب آقای دکتر حسن حضرتی استاد مشاور و همچنین مدیریت محترم گروه تاریخ انقلاب اسلامی جناب آقای دکتر محسن بهشتی سرشت و مدیریت محترم آموزش پژوهشکده جناب آقای دکتر حمید بصیرت منش و خدمات و زحمات رؤسای سابق و فعلی پژوهشکده امام خمینی (ره) و انقلاب اسلامی و حجج اسلام آقایان مجید انصاری و عباسعلی روحانی و کلیه کارکنان آن کمال امتنان و تشکر را دارم .

فرم برگه چکیده

پژوهشگرده امام خمینی و انقلاب اسلامی

مقطع تحصیلی: کارشناسی ارشد
رشته تحصیلی: تاریخ انقلاب اسلامی
عنوان پایان نامه: نقش دولت شریف امامی در رویارویی با انقلاب اسلامی
نام و نام خانوادگی دانشجو: محمد کاظم زنگنه
استاد راهنما: دکتر اسماعیل حسن زاده
استاد مشاور: دکتر حسن حضرتی
تاریخ شروع پایان نامه: ۱۳۸۶/۳/۳۰
تاریخ اتمام پایان نامه: ۱۳۸۷/۱۰/۳۰
(چکیده شامل هدف تحقیق، روش تحقیق، طرح تحقیق و یافته ها و نتایج تحقیق می باشد) چکیده:
<p>شناخت دولت های عصر پهلوی در سال های منتهی به انقلاب اسلامی و ناکارآمدی این دولت ها در مواجهه با بحران های پیش رو یکی از علل پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (س) می باشد. در این میان دولت مهندس جعفر شریف امامی به منظور مقابله با بحران های ناشی از تب و تاب انقلابی ایران و چاره جویی برای خروج رژیم شاه از بحران طی ماه های شهریور تا آبان سال ۱۳۵۷ هـ. ش روی کار آمد.</p> <p>عملکرد نامطلوب دولت های پیشین در امر توسعه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی منجر به انفکاک سیاسی بین رژیم شاه و جامعه، وابستگی اقتصادی و اشاعه مصرف گرایی و ترویج فرهنگ تجدد به شکل افراطی و ضدیت با نهادهای مذهبی و روحانیت و عدم برآورده شدن خواسته ها و مطالبات عمومی طیف وسیعی از اقشار مختلف جامعه گردید و حکومت پهلوی را با بحران های جدی مواجه ساخت.</p> <p>تشکیل دولت شریف امامی که تحت لوای آشتی ملی و به منظور تسکین بخشی به جامعه ملتهب ایران و آشتی با ملت در ماه های اوج بحران بود به دلیل اوج گیری مبارزات مردم به رهبری امام خمینی (س) و هم چنین شخصیت وابسته نخست وزیر به حاکمیت و تراکم قدرت در حوزه دولت و ناکارآمدی نخبگان سیاسی در مواجهه با بحران و تعارض در تصمیم گیری بین آنان در برخورد با رخدادهای جدید و اقدامات انفعالی و گاه خشن با مخالفین علیرغم اعطای بسیاری امتیازات به آنان با هدف آرام کردن اوضاع قادر به مهار و کنترل بحران نگردید و سیاست های ناکارآمد این دولت ها منجر به گسستگی مقاومت در بین کارگزاران رژیم شاه و همگرایی و اتحاد بین مخالفین شد.</p>

نسخه الخلاصه (ورقه الخلاصه)

مهدى البحوث اللام الخمينى والثوره الاسلاميه

المستوى الدراسى: لماجستير
الفرع الدراسى: تاريخ الثوره الاسلاميه
اسم الاطروحه: دور حكومه شريف امامى فى مواجهه الثوره الاسلاميه
اسم الطالب: محمد كاظم زنگنه
الاستاد المشرف: الدكتور اسماعيل حسن زاده
الاستاد المساعد: الدكتور حسن حضرى
تاريخ بدايه الاطروحه: ١٣٨٦/٣/٣٠
تاريخ نهايه الاطروحه: ١٣٨٧/١٠/٣٠
(الخلاصه تشمل على هدف البحث، منهج البحث و اسلوبه و نتائج)
الخلاصه:
<p>التعريف على حكومات عصر البهلوى فى السنوات الاخيره المنتهيه الى الثوره الاسلاميه و فشل هذه الحكومات فى مواجهه الازمات المقبله آنذاك، الذى كان من عوامل انتصار الثوره الاسلاميه بقيادة الامام الخمينى هو الهدف لهذه الاطروحه. فى تلك الاوله، حكومه المهندس جعفر شريف امامى حصلت على الحكم فى فتره ما بين سبتمبر الى نوفمبر عام ١٩٨٧ لاجل مواجهه الازمات الحاصله من الالتهاب الثورى و الحصول على حل لاجراء كيان الشاه من الازمه فشل الحكومات السالفه فى التقدم السياسى و الاقتصادى و الثقافى الذى ادى الى الشقاق السياسى فيما بين كيان الشاه و المجتمع، الالحياز الاقتصادى، ترويج ثقافه الاستهلاك و التجدد المفرطه، الضديه مع السس الدينيه و العلماء و عدم اجابه مسائل و طموحات طيف واسع من المجتمع، ادى الى اعتراضات شعبيه و اسعه و وقع الحكومه البهلويه فى ازمات شديده. عندما تشكلت حكومه شريف امامى كحكومه الوفاق الوطنى لهدف تخفيف الازمه فى المجتمع الايرانى الملتهب و الوفاق مع الشعب، كانت الازمه قد وصلت الى ذروتها و الحكومه فشلت فى السيطرة على الاوضاع و لجم الازمه لعدده اسباب منها تشديد النضال اشعبى بقيادة الامام الخمينى و ايضا الحياز شخص رئيس الوزراء الى الكيان الحاكم و تركيز الحكم فى الطلقه الحاكمه و فشل السياسيون فى مواجهه الازمه و تعارضهم فى اتخاذ الموقف امام الاحداث الجديده و ردود الفعل الانفعاليه تجاه المعارضه التى كانت بعض الاحيان ردود فعل دمويه على الرغم من كثير من الامتيازات التى اعطيت الى المعارضه لهدف تسكين الاوضاع و فى النهايه، السياسات الفاشله لهذه الحكومه ادت الى تفكيك المقاومه فى كواد كيان الشاه و المزيد من الاتحاد و الوفاق فى صفوف المعارضه.</p>

Abstract

Imam Khomeini and Islamic Revolution Research Center

Study program: Master of Arts

Course: History of the Islamic Revolution

Title of the dissertation: the cabinet of Sharifemami' role in confronting the Islamic Revolution

Name and surname of the student: Mr. MOHAMMAD KAZEM ZANGANEH

Instructing professor: Dr. Esmaiel Hasanzadeh

Consultation professor: Dr. Hassan Hazrati

Starting date of the dissertation: June 20, 2007

Ending date of the dissertation: Jan 19, 2009

Getting insight into different governments under Pahlavi's rule through the years leading up to the Islamic Revolution and the extent of their inefficiency with regards to containing the various crises at certain junctures can be one the causes of the Islamic Revolution's victory led by Imam Khomeini.

Under Crisis-riddled conditions in November 1978 engineer Jafar Sharifemami formed his own cabinet for the purpose of confronting the tensions resulted from revolutionary spirit engulfing the whole country and finding the Shah a way out of the crisis within the period of time spanning from September to November. 1978.

Behind the publicity front of national reconciliation-to appease and pacify the very tense atmosphere dominating the whole country and bridging the divide between the Shah's ruling system and the Iranian community during the months that the crisis had reached its peak and climax; Sharifemami's cabinet was formed. Yet due to intensification of the people's campaign through the leadership of Imam Khomeini, poor character of the designated prime minister himself acting merely as the Shah's puppet and power concentrated in the administration body and inefficiency of the political elites/statements in confronting the crisis and their conflicting decisions and political dynamics and passive/harsh measures taken against the opponents despite so many advantages provided for them aiming at relaxing the publics; this government was not able to control and contain the crisis. And the ineffective policies of this cabinet resulted in dissipation of the administrators of the Shah's regime and converging/ unifying the regime's opponents/dissidents.

فهرست مطالب

عنوان	صفحه
مقدمه	أ
- بیان مسئله	أ
- سؤال اصلی	ب
- سؤالات فرعی	ب
- پیش فرضها	ب
- فرضیه‌های اصلی و فرعی پژوهش	ب
- تعریف مفاهیم	ج
- ضرورت و اهمیت موضوع	ج
- پیشینه‌ی تحقیق و جنبه‌های جدید این پژوهش	د
- بررسی و نقد منابع مهم	د
فصل اول: مباحث نظری (نظریه بحران)	
.....	۱
فصل دوم: ویژگی‌های ساختار سیاسی عصر پهلوی دوم	
.....	۱۱
فصل سوم: عملکرد دولت‌های عصر پهلوی دوم پس از دهه ۱۳۴۰ ه.ش. ۲۱	
رویارویی با بحران‌ها	
.....	۲۱
- مقدمه	۲۱
۱- دولت علی امینی (۱۳۴۰/۲/۱۶-۱۳۴۱/۴/۲۷)	۳۴
۲- دولت اسدالله علم (۱۳۴۱/۴/۲۸-۱۳۴۲/۱۲/۱۷)	۴۸
۳- دولت حسنعلی منصور (۱۳۴۲/۱۲/۱۷-۱۳۴۳/۱۱/۶)	۶۴
۴- دولت امیرعباس هویدا (۱۳۴۳/۱۱/۷-۱۳۵۶/۵/۱۵)	۷۳
۵- دولت جمشید آموزگار (۱۳۵۶/۵/۱۶-۱۳۵۷/۶/۵)	۸۵
فصل چهارم: نقش شریف امامی در ساختار قدرت عصر پهلوی	
.....	۹۳
- مقدمه: سرگذشت جعفر شریف امامی	۹۳
- فعالیت سیاسی - اقتصادی	۱۰۰
- فعالیت فرهنگی - مذهبی	۱۳۱

فصل پنجم: برنامه‌های دولت شریف امامی در رویارویی با بحران ۱۴۷

- برنامه‌های سیاسی ۱۴۸
- برنامه‌های اقتصادی - اجتماعی ۱۵۴
- برنامه‌های فرهنگی - مذهبی ۱۶۱

فصل ششم: عوامل ناکامی دولت شریف امامی در رویارویی با بحران ۱۶۹

- ۱- ناکارآمدی ساختار سیاسی ۱۶۲
- ۲- نگرش حاکمیت پهلوی دوم نسبت به دولت شریف امامی ۱۷۵
- ۳- شخصیت و سوابق نخست‌وزیر جعفر شریف امامی ۱۸۷
- ۴- ضعف در تصمیم‌گیریها ۱۹۴
- ۵- نقش مخالفین رژیم شاه ۲۰۵
- الف - احزاب سیاسی مخالف ۲۰۷
- ب- روحانیون ۲۱۹
- ج- توده مردم ۲۳۹
- ۶- نقش عوامل خارجی ۲۵۰
- نتیجه‌گیری ۲۵۹
- فهرست منابع و مآخذ ۲۶۱
- نشریات ۲۷۱
- ۱- اسناد ۲۷۲
- ۲- تصاویر ۲۷۳

مقدمه

الف - بیان مسأله:

شناخت دولت‌های عصر پهلوی در سال‌های منتهی به انقلاب اسلامی و ناکامی این دولت‌ها با بحران‌های پیش‌رو یکی از علل و آثار پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (س) می‌باشد. در این میان دولت مهندس جعفر شریف‌امامی به منظور مقابله با بحران‌های ناشی از تحولات انقلابی ایران و چاره‌جویی برای خروج رژیم شاه از بحران طی ماه‌های شهریور تا آبان سال ۱۳۵۷ هـ. ش روی کار آمد.

عملکرد نامطلوب دولت‌های پیشین رژیم شاه در امر توسعه سیاسی، اقتصادی و فرهنگی، مذهبی منجر به انفکاک سیاسی این رژیم با جامعه ایران، وابستگی اقتصادی و اشاعه مصرف‌گرایی و ترویج فرهنگ تجدد به شکل افراطی و ضدیت با نهادهای مذهبی و روحانیت و عدم برآورده شدن خواسته‌ها و مطالبات عمومی طیف وسیعی از اقشار مختلف جامعه، حاکمیت پهلوی را با بحران‌های متعددی از قبیل بحران مشروعیت، مشارکت سیاسی و هویت ملی مواجه ساخت.

تشکیل دولت شریف‌امامی برای غلبه بر این بحران‌ها و مشکلات با هدف جلب اعتماد عمومی به رژیم شاه و با توسل به شعار آشتی ملی به دلیل عدم مشروعیت و اعتبار آن در افکار عمومی جامعه و ضعف در مدیریت و کنترل بحران و فقدان تدبیر در تصمیم‌گیری پایدار همراه با شتابزدگی و محدودیت زمانی و تضاد و تناقض با اهداف تعیین شده در ساختار سیاسی رژیم شاه و همچنین سیاست‌های ناکارآمد این دولت از قبیل ایجاد فضای مساعد سیاسی توأم با امتیازدهی به مخالفین و متغیر در ساختارهای رژیم شاه و تبدیل سیاست‌های تعدیل و انقباض اقتصادی به سیاست انبساط اقتصادی تورم‌زا و تغییر و دگرگونی در الگوهای فرهنگی عصر پهلوی موجب ناکامی دولت شریف‌امامی و گسستگی مقاومت در بین کارگزاران رژیم شاه و همگرایی و اتحاد بین مخالفین این رژیم گردید.

شکل‌گیری دولت شریف‌امامی همزمان با آشکار شدن چهره واقعی انقلاب برای رژیم شاه و حرکت شتابان و رو به گسترش تحولات ناشی از آن و بسیج شدن توده‌ها بود و زمان هرگونه مصالحه و آشتی و تفاهم از میان رفته بود و در شرایطی بود که صدای انقلاب به نحوی دیر هنگام از سوی رژیم شاه شنیده می‌شد و اقدامات آشتی‌جویانه و یا سرکوب‌خسونت‌آمیز، عقب‌نشینی و امتیازدهی یا یورش و مقابله‌جویی، تسلیم‌حقیرانه یا مقاومت سرسختانه از سوی حاکمیت پهلوی تنها شتاب و سرعت حرکت انقلابی مردم را در پی داشت.

ب- سؤال اصلی:

نقش و عملکرد دولت شریف‌امامی در مواجهه با بحران (انقلاب اسلامی) چگونه بود؟

ج- سؤالات فرعی:

- ۱- آیا ساختار سیاسی رژیم شاه با اهداف تعیین‌شده خود با دولت بحران همخوانی داشت؟
- ۲- دولت شریف‌امامی در تغییر آرایش سیاسی نیروهای رژیم شاه با گرایش‌های تندروانه در تقابل با انقلاب اسلامی چه نقشی را ایفا نمود؟
- ۳- نحوه رویارویی گروه‌های سیاسی مخالف رژیم شاه با دولت شریف‌امامی چگونه بود؟

د- پیش‌فرضها:

- ۱- جعفر شریف‌امامی یکی از کارگزاران سیاسی عصر پهلوی دوم بود.
- ۲- دولت شریف‌امامی در جهت مقابله با بحران‌های رژیم شاه روی کار آمد.

ه- فرضیه‌های اصلی و فرعی پژوهش:

فرضیه اصلی: دولت شریف‌امامی به دلیل ناکارآمدی سیاسی از قبیل ایجاد فضای مساعد توأم با امتیازدهی به مخالفین رژیم شاه و تغییر در ساختارهای سیاسی و تبدیل سیاست تعدیل و انقباض اقتصادی به سیاست انبساط اقتصادی تورم‌زا و تغییر و دگرگونی در الگوهای فرهنگی عصر پهلوی

به منظور عدول از سیاست‌های گذشته که موجب تضاد و تناقض گردید در مواجهه با بحران (انقلاب اسلامی) ناکام گردید.

فرضیه‌های فرعی: ساختار سیاسی رژیم شاه با اهداف تعیین شده خود با دولت بحران ناهماهنگ بود.

اقدامات دولت شریف‌امامی موجب تغییر آرایش سیاسی نیروهای رژیم شاه با گرایش‌های تندروانه گردید.

اقدامات دولت شریف‌امامی موجب اتحاد و همبستگی بین نیروهای مخالف رژیم شاه گردید.

ز- تعریف مفاهیم:

بحران: موقعیت حساس در هر امری که تعیین‌کننده سرنوشت جهت‌دار در روندهای آتی مشخص و روشن باشد.

وضعیت ناپایدار که در چارچوب آن تغییر قطعی وضع بهتر یا بدتر در شرف وقوع است.

هر نوع بی‌ثباتی که به تغییرات اساسی منجر شود به طوری که هرگاه پدیده‌ای به طور منظم جریان نیابد و به حالتی از نابسامانی دچار شود یا نظمی مختل گردد و حالتی غیرطبیعی بوجود آید، بحران مطرح می‌شود.

لحظه حساس در بحران، لحظه‌ای است که بحران به اوج خود می‌رسد و سرنوشت‌ساز است.

و- ضرورت و اهمیت موضوع:

بررسی و شناخت دولت‌های عصر پهلوی در سال‌های منتهی به انقلاب اسلامی یکی از مهمترین ضروریات مطالعه در عجل و آثار پیروزی انقلاب اسلامی به رهبری امام خمینی (س) می‌باشد.

اقدامات و عملکرد دولت شریف‌امامی در جهت تلاش برای سازش با مخالفین رژیم شاه برای ایجاد تفرقه و نفاق بین آنان و جلوگیری از عدم دستیابی به پیروزی نهایی از اهمیت بسزایی برخوردار است.

ن- پیشینه تحقیق و جنبه‌های جدید این پژوهش:

در آثار و نوشته‌های پژوهشگران و محققین تاریخ انقلاب اسلامی در بررسی سیر تحولات عصر پهلوی به اقدامات و عملکرد دولت شریف‌امامی به طور گذرا و سطحی اشاره گردیده است و به عنوان موضوع خاص فاقد هرگونه پژوهش در این زمینه می‌باشد.

این پژوهش به صورت تک‌نگاری و با رویکردی ویژه به ناکارآمدی دولت شریف‌امامی در شرایط بحرانی جامعه ایران و در آستانه پیروزی انقلاب اسلامی پرداخته است.

ی- بررسی و نقد منابع مهم:

۱- خاطرات جعفر شریف‌امامی؛ از مجموعه خاطرات تاریخ شفاهی، مصاحبه دکتر حبیب لاجوردی رئیس مرکز تاریخ شفاهی ایران در دانشگاه هاروارد آمریکا با مهندس جعفر شریف‌امامی است که به‌روال معمول مصاحبه‌های دیگر با شخصیت‌های سیاسی و اجتماعی ایران، مصاحبه‌کننده سؤالات خود را با شرح حال و خاطرات زندگی گذشته مصاحبه‌شونده آغاز می‌کند و سپس به طرح مسائل سیاسی و اجتماعی و تاریخی می‌پردازد. شریف‌امامی در بیان خاطرات خود به گونه‌ای محافظه‌کارانه به پرسشهای مصاحبه‌کننده پاسخ گفته است و در خاطراتش هیچگونه اشاره‌ای به حوادث و رویدادهای دولت دوم خود ننموده است.^۱

۲- اعترافات ژنرال؛ این کتاب خاطرات از شب‌عباس قره‌باغی وزیر کشور در دولت شریف‌امامی است که به چگونگی شکل‌گیری دولت شریف‌امامی در حوادث بحرانی در طی ماه‌های شهریور تا آبان سال ۵۷ و مشکلات فراروی این دولت در برخورد با حوادث و جریانات

۱- لاجوردی، حبیب، خاطرات جعفر شریف‌امامی، مجموعه تاریخ شفاهی ایران، انتشارات سخن ۱۳۸۰.

از نگاه یک چهره سیاسی و نظامی پرداخته است. در این کتاب، قره‌باغی در خاطرات خود تلاش نموده است تا اشتباهات دولت شریف‌امامی را توجیه نماید. و به ناهماهنگیها و ضعف در تصمیم‌گیری و اختلاف نظر بین فرماندهان نظامی و دولت شریف‌امامی پرداخته است و آنرا از نقاط اصلی نفوذ مخالفین و شکست دولت شریف‌امامی در مواجهه با بحران برشمرده است.^۱

۳- کتاب مأموریت در ایران؛ خاطرات و مشاهدات ویلیام سولیوان سفیر وقت ایالات متحده آمریکا در ایران در ماه‌های منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی و دیدگاه‌ها و نظرات سفیر پیرامون حوادث این دوره از تاریخ معاصر ایران است که دولتمردان آمریکا در نحوه رویارویی با بحران رژیم شاه اتفاق نظر نداشتند و اشاره به این موضوع که دولت شریف‌امامی نه تنها توانایی مهار بحران را نداشته بلکه بر عمق و گسترش آن نیز دامن زده است. سولیوان در خاطرات خود آشکارا به دخالت‌های کارگزاران سیاست خارجی آمریکا در تعیین خط مشی سیاسی رژیم شاه برای مهار بحران اشاره کرده است .
این کتاب از نظر اینکه یک ناظر خارجی با تحولات داخلی ایران از نزدیک مرتبط بوده است، مفید است.^۲

۴- کتاب غرور و سقوط؛ خاطرات و مشاهدات سرآنتونی پارسونز سفیر وقت انگلیس در ایران در ماه‌های منتهی به پیروزی انقلاب اسلامی، ارزیابی و تحلیل وی از اوضاع بحرانی جامعه ایران است که در ملاقات خود با شاه و شریف‌امامی نقطه نظرات و تجربیات و دیدگاه‌های خود را در اختیار آنان می‌گذارد.

۱- اعترافات ژنرال ، خاطرات ارتشبد عباس قره باغی ، نشر نی ، چاپ دهم ۱۳۳۸ .

۲- سولیوان ، ویلیام ، مأموریت در ایران ، ترجمه محمود مشرقی ، انتشارات هفته ، چاپ دوم ، ۱۳۶۰ .

پارسونز در این کتاب همواره کوشیده است تا به نوعی بی‌طرفی سیاست انگلیس را در قبال مسائل ایران به خواننده القا کند. ضمن آنکه به حمایت جانبدارانه از سیاستها و اقدامات دولت شریف امامی برخاسته است.^۱

۵- چهره‌هایی در آینه؛ خاطرات اشرف پهلوی خواهرشاه بعنوان یکی از چهره‌های متنفذ در حکومت پهلوی نقطه‌نظرات و دیدگاه‌های خود را در مورد دولت شریف‌امامی که حاوی نوعی انتقاد و بدبینی وی نسبت به اقدامات دولت شریف‌امامی است، بیان داشته است.^۲

۶- کتاب طرح سقوط یک پادشاه، نقل خاطرات جلال آهنچیان از وابستگان رژیم شاه و رئیس سندیکای صاحبان صنایع چوب ایران که در کتاب خود پرده از بسیاری زوایای تاریک تاریخ ایران معاصر برمی‌دارد و بخش عمده‌ای از این خاطرات حاصل مسموعات اوست ولی بخش اخیر کتاب مربوط به دوران همکاری نزدیک وی با ارتشبد غلامعلی اویسی فرماندار نظامی تهران است که زائیده مشهودات و دخالت مستقیم او در امور سیاسی است.

در این کتاب ضمن اشاره به تضاد میان دولت و روش فرمانداری نظامی به انتقاد از دولت شریف‌امامی پرداخته است.^۳

۷- کتاب قلم و سیاست، نویسنده کتاب محمدعلی سفری که از خبرنگاران قدیمی مطبوعات است و با بسیاری از رجال و سران حکومت پهلوی دوم ارتباط داشته و خود مستقیماً ناظر و شاهد حوادث این دوران بوده و توانسته است با استفاده از اسناد و مدارک تاریخی گوشه‌هایی از تاریخ معاصر ایران را به رشته تحریر درآورد.^۴

محتوای کتاب مربوط است به دورانی از تاریخ معاصر و دوران نخست‌وزیری امیرعباس هویدا، دکتر جمشید آموزگار و مهندس جعفر شریف‌امامی از بهمن ۱۳۴۳ تا آبان ۵۷ که

۱- پارسونز، آنتونی، غرور و سقوط، ترجمه منوچهر راستین، انتشارات هفته، چاپ دوم، ۱۳۶۳.

۲- پهلوی، اشرف، خاطراتی در تبعید، ترجمه حسین ابوترابیان، نشر حکایت، ۱۳۸۱.

۳- آهنچیان، جلال، طرح سقوط یک پادشاه، بی‌جا، بی‌تا.

۴- سفری، محمد علی، قلم و سیاست، ۳جلد، نشر نامک، ۱۳۷۱.

قسمت اعظم آن در ارتباط با نخست‌وزیری هویدا و قسمت‌هایی نیز به حوادث مهم در دولت آموزگار و شریف‌امامی اختصاص یافته است.

۸- صحیفه امام، مجموعه آثار امام خمینی شامل پیام‌ها، مصاحبه‌ها و سخنرانی‌های امام که موضع‌گیری‌های ایشان را در تحولات مختلف پیش از انقلاب و بویژه دیدگاه‌های امام درباره دولت شریف‌امامی که به طور مستقیم به آن اشاره نموده‌اند.

سخنرانی‌ها، پیام‌ها و مصاحبه‌های امام خمینی پیرامون دولت‌های مختلف اواخر حاکمیت پهلوی در قبال سیاست‌ها و اقدامات و عملکرد این دولت‌ها مجموعه‌ی بسیار ارزشمندی برای پژوهش در تاریخ انقلاب اسلامی به شمار می‌رود.

۹- خاطرات مبارزین و فعالان سیاسی انقلاب اسلامی و نگرش گروه‌های مخالف سیاسی رژیم شاه نسبت به اقدامات دولت شریف‌امامی که همگی از آن به عنوان دولت محلل و تسهیل‌کننده انقلاب نام برده‌اند، می‌تواند بازگوکننده سیر حوادث به سمت و سوی سقوط رژیم شاه و پیروزی انقلاب اسلامی باشد. همچنین خاطرات مربوط به رجال سیاسی و کارگزاران حاکمیت پهلوی دوم که پیرامون موضوع به گونه‌ای محافظه کارانه به بیان دیدگاه‌ها و نظرات خود پرداخته‌اند.

خاطرات مبارزان و فعالان سیاسی انقلاب اسلامی نیز عمدتاً به طور کلی‌گویی و بدون پرداختن به جزئیات تنها به گوشه‌ای از اقدامات و عملکرد دولت شریف‌امامی اشاره نموده‌اند.

۱۰- مجموعه اسناد؛ شامل اسنادی از مرکز مؤسسه مطالعات تاریخ معاصر ایران، مرکز اسناد انقلاب اسلامی و اسناد مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های سیاسی که به جنبه‌های سیاسی-اجتماعی موضوع پرداخته‌اند که به اقدامات و فعالیت‌های شریف‌امامی در تشکیلات فراماسونری و تصمیمات دولت شریف‌امامی در رویارویی با انقلاب اسلامی اشاره شده است. در بررسی اسناد مربوط به این پژوهش به مذاکرات دوره بیست و چهارم مجلس

شورای ملی اشاره گردیده است ، و در اسناد بنیاد تاریخ ایران(یاد) و مرکز پژوهشهای اسناد ریاست جمهوری نیز مطالب خاصی مشاهده نگردید .

۱۱- مطبوعات و روزنامه های وابسته به رژیم شاه نیز از قبیل کیهان ، اطلاعات آیندگان ، خواندنیها و رستاخیز با روی کار آمدن دولت شریف امامی و در ایفای نقش وابستگی خود ، تلاش در تثبیت دولت شریف امامی و انعکاس وسیع اصلاحات دولت شریف امامی و تطهیر نظام سیاسی پهلوی دوم با هدف حمله به جریان تحولات انقلابی و تاخیر در شکل گیری آنرا بعده داشتند.

فصل اول: مباحث نظری (نظریه بحران)

بحران (*Crisis*) واژه‌ای یونانی است که در حوزه‌های مختلف علوم سیاسی با معانی گوناگونی همچون پریشانی، وحشت، فاجعه، مصیبت، خشونت بالقوه و یا بالفعل و یا به عنوان نقطه عطفی در تحلیل‌های تصمیم‌گیری به کار گرفته شده است، در حوزه‌ی نظام‌های تطبیقی سیاسی از جمله موضوع نوسازی و توسعه سیاسی، مفهوم بحران توسط علمایی چون "لوسین پای"، بایندر در اثر معروف "بحران‌ها و توالیها در توسعه سیاسی" به کار گرفته شده است. در واقع این اثر ارائه‌کننده چارچوبی از تفکرات و توسعه سیاسی بوده که به تئوری بحران معروف شده است.^۱

بحران اصطلاحی عامیانه است که در پی یافتن معنایی علمی می‌باشد، برخی دانش‌پژوهان این اصطلاح را به همان معانی عمومی اضطراب، فاجعه، بلا، خشونت یا خشونت احتمالی به کار می‌برند، برخی دیگر با عنایت به حوزه‌ی پزشکی این عبارت را به عنوان یک نقطه عطف میان یک تحول مساعد و نامساعد در حال ارگانسیم می‌دانند. در تجزیه و تحلیل تصمیم‌گیری، بحران نوعی وضعیت یا گونه‌ای رخداد است.

در گفتمان سیاسی اواخر قرن هجدهم، بحران معانی شناخته شده‌ای از قبیل "وقت برای تصمیم" و "تحول سیاسی" به خود گرفت، یک قرن بعد با نگرانی و محنت ناشی از ملت‌سازی و گسترش امپراتوری پیوند پیدا کرد.

تاریخنگاران از این لغت به معنای لحظات بحران یعنی هنگامی که نهادهای ملی و منش ملی بطور جدی تهدید می‌شوند، استفاده کردند.

در قرن بیستم و با پیروزی علوم اجتماعی اثبات‌گرا، مفاهیم انضمامی تری از بحران ارائه شد که به موجب آن بحران وضعیتی پویاست، یعنی هنگامی است که اختلال شدیدی در تعادل وجود دارد که شتاب وحشتناکی را در فرایندی تاریخی بوجود می‌آورد و بین عناصر جامعه هماهنگی وجود ندارد.^۲

^۱ - سیف‌زاده، حسین، نوسازی و دگرگونی سیاسی، ص ۱۷۱.

^۲ - تاجیک، محمدرضا، مدیریت بحران، ص ۵۱-۵۲.

بنابراین بحران سیاسی حالتی است که در نتیجه آن، ثبات و توازن نظام سیاسی و اجتماعی برهم خورده باشد بحران‌های سیاسی داخلی، شرایط غیرمعارفی هستند که معمولاً در ساختار سیاسی یک کشور بروز می‌کند و برحسب ماهیت، زمان، دامنه و شدت و نوع عوامل درگیر در آن دارای اشکال گوناگونی است، مانند مبارزه سیاسی گسترده و شدید بین احزاب و سازمان‌های سیاسی رقیب برای کسب قدرت، ایجاد اختلافات شدید بین جناح‌های مختلف حکومت، اعتصابات دامنه‌دار، شورش‌های خیابانی و...^۱

در علوم سیاسی هر جا کوششی برای نظریه‌پردازی انجام گرفته در جهت تشخیص و شناخت منشأ بی‌نظمی و بحران در جامعه تجویز و تدابیر لازم به منظور مقابله با آن بوده است. همه نظریه پردازان سیاسی سعی کرده‌اند عناصر ثبات بخش جامعه را ارزیابی کنند و دریابند که چگونه می‌توان مانع از آن شد که رقابت‌ها، تضادها، تعارضات و کشمکش‌های سیاسی باعث فروپاشی و تجزیه جامعه نشود.

الکسی دوتوکویل اثر روانی توسعه اقتصادی و باز شدن فضای سیاسی را عوامل اصلی بروز انقلاب می‌داند. به موجب نظریه او توسعه سریع اقتصادی منجر به توقعات فزاینده در بین مردم می‌شود، رکود شدید اقتصادی منجر به نارضایتی مردم می‌شود، آزادسازی فضای سیاسی بعد از دوره‌ای طولانی از اختناق به بسیج توده‌ها علیه رژیم کمک می‌کند در نهایت گروه‌های اجتماعی که در دوره رشد اقتصادی از وضعیت بهتری برخوردار بودند به طور فعالانه‌تری در انقلاب مشارکت می‌کنند.^۲

آنچه که در مورد آزادسازی فضای سیاسی و بحران اقتصادی باید مورد توجه قرار گیرد آن است که دولت‌های سرکوبگر در طی دوره بحران اقتصادی به سیاست‌های لیبرالی متوسل می‌شوند تا نوعی مشروعیت کسب کنند و خودشان را برای شکست مخالفان تجدید سازمان دهند، لکن توقف سرکوب، فرصتی به گروه‌های مخالف می‌دهد تا خود را علیه دولت ساماندهی کنند.^۳

---

^۱ - فرهنگ علوم سیاسی، ص ۴۴۵.

^۲ - امجد، محمد، ایران از دیکتاتوری سلطنتی تا دین سالاری، ص ۲۰.

^۳ - همان، ص ۲۵.

پدیده بحران به دو شیوه یا به دو روش قابل بررسی است:

الف) روش تصمیم‌گیری (ب) روش سیستماتیک

در روش تصمیم‌گیری، رفتار افراد یا گروه‌هایی که در کار تصمیم‌گیری در بحران دخالت دارند، مورد نظر است، از این دیدگاه بحران وضعیتی است که:

- هدف‌های عالی و حیاتی را تهدید می‌کند.

- زمان واکنش را برای اتخاذ تصمیم عقلانی محدود می‌کند.

- عناصر و عوامل تصمیم‌گیرنده را با بروز ناگهانی خود غافلگیر می‌کند.

در این تعریف در تشخیص بحران سه عامل مهم تهدید، زمان تصمیم‌گیری و عنصر غافلگیری دخالت دارند و در واقع شرط لازم و کافی برای وجود بحران هستند.

در روش سیستماتیک، بحران عبارت از وضعیتی است که نظم اصلی سیستم اصلی یا قسمت‌هایی از آنرا که ما سیستم فرعی می‌نامیم مختل کرده و ثبات و پایداری آنرا به هم می‌زند، به زبان دیگر یک بحران محرکی است که تغییری ناگهانی در یک یا چند قسمت از متغیرهای سیستم بوجود می‌آورد.^۱

اساساً بحران یک پدیده ادراکی و در واقع یک نشانه است، بحران در تمام سطوح جامعه ممکن است، حادث شود.

ادراک ما از بحران بستگی به میزان تهدیدی است که از محیط احساس می‌کنیم. طبعاً شناخت درست، جهت و میزان این تهدید بستگی به بینش و آمادگی ما در رویارویی با وضعیت غیرعادی پیش آمده دارد.^۲

به عقیده "لوسین پای" نظام‌های سیاسی بایستی به بحران‌های ذیل فائق آیند تا پیشرفت و توسعه سیاسی خود را تضمین نمایند: ۱- بحران هویت ۲- بحران مشروعیت ۳- بحران نفوذ ۴- بحران مشارکت ۵- بحران ادغام ۶- بحران توزیع.^۳

---

^۱ - همان، ص ۵۳.

^۲ - همان، ص ۵۴.

^۳ - بدیع، برتران، توسعه سیاسی، ص ۷۰.